

فصلنامه علمی - تخصصی معارف علوم انسانی و علوم اسلامی

شماره دهم، پاییز ۱۴۰۱، ص ۳۷-۵۶

مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

عبدالمهدی سالار نسب^۱

هادی پیروزنیا^۲

سیده زهرا علوی رضوی^۳

زهرا کدخدازاده^۴

چکیده

طرح «سبک زندگی» به عنوان توصیه‌ی هفتم حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در بیانیه‌ی گام دوم انقلاب، تفاوت محسوسی با سایر توصیه‌ها داشت؛ آن اینکه شرحی مفصلی مانند بندهای قبل ارائه نشد و تنها به خطر و زیان‌های ناشی از ترویج سبک زندگی غربی و لزوم مقابله‌ی جهادی، همه‌جانبه و هوشمندانه با آن پرداختند. از این رو، به نظر می‌رسد بحث و تبادل نظر درباره این آسیب‌شناسی، باید اولویت پیدا کند و شروع بحث‌های مفید در این باره، بهتر است با بررسی مباحث مربوط به سبک

^۱ طلبه سطح سه حوزه علمیه بندر عباس، معلم ششم ابتدایی شهر بندر عباس، ایمیل:

Salarnasabm912@gmail.com

^۲ کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد، مدرس دانشگاه فرهنگیان پردیس شهید رجایی

استان فارس، ایمیل: khorshid.khorasan1388@Gmail.com

^۳ کارشناسی ارشد مدیریت ورزشی، دانشگاه غیر انتفاعی عرفان کرمان، مدیر دبیرستان فاطمیه گلزار بردسیر، ایمیل:

alavirazavi09@gmail.com

^۴ کارشناسی ارشد رشته تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، دبیر تاریخ، ایمیل:

kadkhodazadeh.z70@gmail.com

زندگی اسلامی در اندیشه و بیانات رهبر انقلاب اسلامی با تکیه بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی باشد. در این مقاله به روش توصیفی و تحلیلی و کتابخانه‌ای به تحلیل مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی پرداخته می‌شود. از این نوشتار این نتایج و اهداف به دست می‌آید: کم‌توجهی به دین اسلام و آموزه‌های دینی و تقوا در حوزه سبک زندگی اسلامی، کم‌توجهی به اندیشه و فرهنگ اسلامی، کم‌توجهی به آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها، کم‌توجهی به بیانات و رهنمودهای امامین انقلاب اسلامی و شبیخون فرهنگی از مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی محسوب می‌شوند.

کلید واژه‌ها: تمدن اسلامی، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، سبک زندگی، موانع.

مقدمه

الگو سازی و شناساندن سبک زندگی الگوی مناسب از جمله روشهای اسلام برای ارائه برنامه زندگی وارشاد به کمالات ومقامات معنوی است، خداوند در قرآن در دو مورد سبک زندگی الگو را معرفی می کند: یکی در سوره احزاب فرموده: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب/ ۲۱) قطعاً برای شما در رفتار رسول خدا مایه اقتدا و سرمشق زندگی است» و دیگری در سوره ممتحنه می فرماید: «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ» (ممتحنه/ ۴) برای شما مؤمنان بسیار پسندیده و نیکوست که به ابراهیم و اصحابش اقتدا کنید « در آیات بالا سبک زندگی حضرت ابراهیم ورسول اکرم و کسانی که با ایشان هستند به عنوان الگو شناسانده شده اند.پس الگو منحصر به شخص پیامبر و ابراهیم (علیهما السلام) نیست؛ بلکه هر کس - به تمام معنا - در راه آنان باشد می تواند الگو واقع شود. اهمیت و ضرورت این تحقیق در این است که نیاز شدید جامعه امروزی به آموزه های اسلام و مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی که تحقیقات انجام شده در این زمینه اندک است. در این زمینه کتاب‌ها و مقالاتی نوشته‌شده از جمله: ۱- مقاله «امام علی (ع) کارگزاران حکومت و راهکارهای اصلاحات» نویسندگان: جهانبخش ثواب، در این مقاله برخی از نقش‌های سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید و تکیه بر نظرات امام علی (ع) موردبررسی قرار گرفته است. ۲- درمقاله «مستندات قرآنی بیانیه گام دوم انقلاب در تمدن سازی نوین اسلامی» اثر رحیم ابوالحسینی. بیانیه گام دوم انقلاب را به حق یکی از ارزشمندترین مکتوبات تاریخ چهل ساله انقلاب اسلامی ایران معرفی کرده است. در این بیانیه به همه‌ی آنچه یک جامعه متمدن اسلامی نیاز دارد، اشاره شده است. ایمان، علم، جهاد، اخلاق، عدالت، عقلانیت، اقتصاد، رسانه و روابط بین‌الملل، از شاخصه‌های مهم تحقق «تمدن نوین اسلامی» هستند که تمدن‌سازی آنها در این بیانیه بیشتر بر دوش جوانان گذاشته شده است. در واقع سرفصل‌ها و نکاتی که در این بیانیه آمده همگی ناظر به تحقق تمدن نوین اسلامی است، که در اینجا به مهم‌ترین آنها اشاره خواهد شد. در این پژوهش کوتاه بر آنیم تنها مبانی و مستندات قرآنی بیانیه گام دوم انقلاب را استخراج و تحلیل کنیم، و دلیل انحصار، آن است که بیانیه مذکور، سرشار از اشارات قرآنی است و دیگر نوبت به مستندات روایی یا عقلانی نمی‌رسد.

از این‌رو به دلیل پرهیز از گسترش مطالب، به ناچار آن را منحصر در مستندات قرآنی نمودیم که وجه مشترک بین همه مذاهب اسلامی است. نوآوری تحقیق « مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» در این است که به مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و در آرامش و خوشبختی و نیکی و سلامتی اخلاقی و معنوی می‌پردازد که هیچ‌کدام از تحقیقات مذکور به این بُعد نپرداخته‌اند و این تحقیق از این منظر، بکر و جدید هست. مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. سبک زندگی

«سبک زندگی» امروزه عنوانی شناخته‌شده در مباحث جامعه‌شناختی و مطالعات فرهنگی به شمار می‌آید. این مفهوم گستره وسیعی از رفتارها، کنش‌های فردی، روابط فردی و اجتماعی و مؤلفه‌های روانی و فرهنگی را شامل می‌شود؛ از جمله فعالیت‌های فیزیکی، اوقات فراغت، خواب‌وبیداری، روابط اجتماعی، روابط خانوادگی، معنویت، ایمنی و آرامش، تغذیه و که هر کدام به‌منزله چارچوب و روشی برای آشکارسازی نوع حیات و زیست افراد به‌حساب می‌آیند. سبک زندگی، شیوه‌ای نسبتاً ثابت است که فرد اهداف خود را به‌وسیله آن پی می‌گیرد. اما این مفهوم، بیانگر ابعاد خانوادگی و اجتماعی زندگی جمعی در یک جامعه نیز هست و از این منظر می‌توان هویت اجتماعی و ارزش‌های فرهنگی یک جامعه را منشأ و زمینه شکل‌گیری سبک زندگی دانست (محمدی، ۱۳۹۴، ص ۷۵). بنابراین امروزه سبک زندگی به شاخصی برای ارزیابی کیفیت حیات ذهنی و عینی افراد، خانواده‌ها، طبقات اجتماعی و جوامع تبدیل‌شده و از این‌رو می‌توان آن را برای تحلیل و بررسی این ابعاد در جوامع مختلف به کار گرفت. مفهوم «سبک زندگی» (life style) از زمره مفاهیم نوینی است که پژوهشگران حوزه جامعه‌شناسی و مطالعات فرهنگی برای بیان پاره‌ای واقعیت‌های فرهنگی آن را مطرح کرده و به کار می‌برند و «دامنه به‌کارگیری آن در ادبیات علوم اجتماعی رواج زیادی یافته است تا جایی که این مفهوم، قابلیت جانشینی بسیاری از واژگان موجود از جمله مفهوم طبقه را داراست و می‌تواند گویای واقعیت پیچیده رفتارها و حتی نگرش‌های فرهنگی و اجتماعی در جامعه جدید باشد و حتی به‌کارگیری آن به‌جای مفاهیمی قومیت و ملیت را مطرح کرده‌اند» (همان، ص ۲۲). این مفهوم نظام‌واره و سیستم خاص زندگی است که به یک فرد، خانواده یا جامعه با هویت خاص اختصاص دارد. این نظام‌واره هندسه کلی رفتار بیرونی و جوارحی است و افراد، خانواده‌ها و جوامع را از هم متمایز می‌سازد. سبک زندگی را می‌توان «مجموعه‌ای کم‌وبیش جامع و منسجم از عملکردهای روزمره یک فرد دانست که نه‌فقط نیازهای جاری او را برآورده می‌سازد، بلکه روایت خاصی را که وی برای هویت شخصی خویش برمی‌گزیند، در برابر دیگران مجسم می‌سازد» (حاجیان، ۱۳۸۷، ص ۷۹). سبک زندگی کاملاً قابل‌مشاهده یا قابل استنتاج

از مشاهده است. مصرف، معاشرت، لباس پوشیدن، حرف زدن، تفریح، اوقات فراغت، آرایش ظاهری، طرز خوراک، معماری شهر و بازار و منازل، آرایه‌گری منزل و امثال آن، در یک بسته کامل از سبک زندگی ما قرار دارند. این جلوه‌های رفتاری ظهور خارجی شخصیت ما در محیط زندگی و نشانی از عقاید، باورها، ارزش‌ها و علاقه‌های ما است و ترکیب آن‌ها ترکیب شخصیت فردی و اجتماعی ما را می‌نمایاند؛ بنابراین سبک زندگی شامل نظام ارتباطی، نظام معیشتی، تفریح و شیوه‌های گذران اوقات فراغت، الگوی خرید و مصرف، توجه به مد، جلوه‌های عینی شأن و منزلت، استفاده از محصولات فناورانه، نحوه استفاده از صنایع فرهنگی، نقاط تمرکز علاقه‌مندی در فرهنگ مانند دین، خانواده، میهن، هنر، ورزش و امثال آن می‌شود (سیدعامری، ۱۳۸۷، ص ۱۴۶).

۱-۲. تمدن

«تمدن»، مصدر عربی از باب تفعّل است و اسم مصدر فارسی است که ریشه‌اش به «مدینه» و شهرنشینی برمی‌گردد. تعریف تمدن در فرهنگ عمید چنین آمده است: شهرنشین شدن، خوی شهری برگزیدن و با اخلاق مردم شهر آشنا شدن، همکاری مردم با یکدیگر در امور زندگانی و فراهم ساختن اسباب ترقی و آسایش خود (عمید، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۶۹). فرهنگ معین نیز با اشاره به معنای شهرنشین شدن و خو گرفتن به اخلاق شهری، آن را همکاری افراد و جامعه در امور زندگانی و فراهم ساختن اسباب آسایش و ترقی خود می‌داند (معین، ۱۳۷۱، ش، ج ۱، ص ۱۱۶۹). بعضی در تعریف اصطلاح تمدن آورده‌اند: «تمدن» همان نظم اجتماعی است که به مجموعه نهادهای اجتماعی از آداب، رسوم، هنر، علوم، تأسیسات و فعالیت‌های انسانی داده‌شده و با محیط جغرافیایی و اجتماعی تطبیق پیدا کرده است. از این رو، می‌توان تمدن را همان نظم و شیوه و ترتیب نهادها در بستر تاریخ دانست (ضمیری، ۱۳۸۸، ص ۷۰). برخی تمدن را این‌گونه تعریف کرده‌اند: تمدن یعنی مجموعه دستاوردها و اندوخته‌های مادی و معنوی بشر که نمود بیرونی دارند توضیح آن‌که انسان‌ها بر اساس فرهنگ خودشان این امکان را می‌یابند که نیازهای مادی و معنوی خود را تأمین کنند. به عبارت دیگر، زمینه‌های فرهنگی، چگونگی رفع نیازهای مادی و معنوی را تعیین می‌کند. بنابراین، علوم مختلف، هنرها، معماری‌ها، مشاغل و دیگر مظاهر زندگی انسان، در جهان بیرونی پدید می‌آید که از آن‌ها با عنوان تمدن یاد می‌شود (ولایتی، ۱۳۸۴، ص ۱۱۲).

۱-۳. تمدن اسلامی

تمدن اسلامی را می‌توان چنین تعریف کرد که: تمدن اسلامی عبارت از مجموعه‌ای از اعتقادات، باورها، اخلاقیات، علوم و داشته‌های فرهنگی و آثار و نتایج آن در بخش‌های مختلف به اساس عملکرد به این باورها هست (مودودی، ۱۹۷۰م، ص ۲). برخی نوشته‌اند: تمدن اسلامی، تمدنی دینی است که بسیاری از مؤلفه‌های آن بر محور دین اسلام می‌گردد. به دلیل وجود همین پسوند پُرمایه، از یک سو قابلیت تحدید زمانی و تعریف معنایی دارد؛ زیرا آغاز و انجامش تقریباً مشخص است و از سوی دیگر، دارای گستردگی مفهومی و موضوعی بسیاری است که همه پیچیدگی‌ها، ظرایف و جهان‌شمولی دین اسلام را - به‌عنوان دینی الهی - در خود دارد. بدین ترتیب، تمدن اسلامی دارای همه ویژگی‌های تمدن الهی در چهارچوب آموزه‌های قرآنی و متکی بر سنت پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و اهل‌بیت (علیهم‌السلام) آن حضرت است و مؤلفه‌های آن دین، اخلاق، علم، عدالت، قوانین، مقررات، اصول دینی و است (اسعدی، ۱۳۹۹ش، ص ۵۱ و ۵۲).

۱-۴. بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

بیانیه‌ی گام دوم انقلاب یا بیانیه گام دوم نوشته سید علی خامنه‌ای، رهبر انقلاب، به مناسبت چهلمین سال پیروزی انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن ۱۳۹۷ صادر شد و با مخاطب قرار دادن جوانان، ضمن بیان پیشینه وقوع انقلاب و دشواری‌های آن، به دستاوردهای چهل‌ساله انقلاب اسلامی ایران پرداخت و چشم‌انداز آینده انقلاب را در بخش‌های مختلفی از جمله: ۱- علم و پژوهش؛ ۲- معنویت و اخلاق؛ ۳- عدالت؛ ۴ مبارزه با فساد تبیین کرد (خامنه‌ای، ۱۳۹۷، صص ۱-۱۲). مخاطب اصلی بیانیه گام دوم، جوانان به‌عنوان محور تحقق نظام پیشرفته اسلامی هستند و فرصت ارزشمندی برای کشور دانسته شده‌اند (خامنه‌ای، ۱۳۹۷، ص ۱۲). که در این تحقیق از همه موارد بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی بهره برده شده است.

۲. مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی

در این مقاله تلاش بر این بوده است که با بررسی سخنان مقام معظم رهبری در قالب بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، برخی از موانع و عوامل بازدارنده سبک زندگی اسلامی را بررسی و موردتحقیق قرار داده شود. مطلب زیر به مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی خواهد پرداخت.

الف) کم‌توجهی به دین اسلام و آموزه‌های دینی و تقوا در حوزه سبک زندگی اسلامی

یکی از مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، کم‌توجهی به دین اسلام و آموزه‌های دینی و تقوا در حوزه سبک زندگی اسلامی است. رعایت تقوا و عمل به دستورات دینی و توجه به دین اسلام و آموزه‌های دینی در حوزه سبک زندگی اسلامی به این معناست که انسان متقی دارای صفتی می‌شود که او را از گناه و نافرمانی خداوند متعال، باز می‌دارد و بر طاعت و بندگی او برمی‌انگیزد. در بیانیه گام دوم در زمینه کم‌توجهی به دین اسلام و آموزه‌های دینی و تقوا در حوزه سبک زندگی اسلامی آمده است: «آزادی، اخلاق، معنویت، عدالت، استقلال، عزت، عقلانیت، برادری، هیچ‌یک به یک نسل و یک جامعه مربوط نیست تا در دوره‌ای بدرخشد و در دوره‌ای دیگر افول کند. هرگز نمی‌توان مردمی را تصور کرد که از این چشم‌اندازهای مبارک دل‌زده شوند. هرگاه دل‌زدگی پیش‌آمده، از روی‌گردانی مسئولان از این ارزش‌های دینی بوده است و نه از پایبندی به آن‌ها و کوشش برای تحقق آن‌ها» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷، ص ۳). خداوند متعال در وصف و سرانجام تقوای الهی و توجه به دین اسلام و آموزه‌های دینی در حوزه سبک زندگی اسلامی می‌فرماید: «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (مائدة / ۱۰۰): از (مخالفت) خدا بپرهیزید ای صاحبان خرد، شاید رستگار شوید! در تفسیر آیه گفته‌اند:

محصل معنی این جمله با رعایت این جهت که متعلق تقوا همان احکام شرعی است که مبتنی بر پاکی‌ها و ناپاکی‌های تکوینی است. چنین می‌شود: هیچ عاقلی در اینکه رعایت پاکی‌ها و اجتناب از ناپاکی‌ها در سعادت و رستگاری آدمی تأثیر دارد شک نمی‌کند و کم‌توجهی به دین اسلام و آموزه‌های دینی در حوزه سبک زندگی اسلامی، از این‌رو واجب است که شما صاحبان عقل و بینش از خدا بترسید و به شرایع دین او عمل کنید تا شاید رستگار شوید» (طباطبایی، بی

تا، ش ۹، ص ۲۱۹). «به لحاظ اخلاقی تقوی یک صفت نهادینه‌شده نفسانی و به تعبیر علمای اخلاق، یک ملکه راسخ درونی و به تعبیری امروزی یک مهارت است که باعث توجه به دین اسلام و آموزه‌های دینی در حوزه سبک زندگی اسلامی و ملکه و مهارت، حالت درونی و روانی‌ای است که باعث می‌شود عمل خارجی به‌راحتی، روان و بدون زحمت از انسان صادر گردد. کاربرد این مهارت در صراط مستقیم اطاعت و بندگی حق تعالی و توجه به دین اسلام و آموزه‌های دینی در حوزه سبک زندگی اسلامی آشکار می‌شود و کارکرد مثبت آن در مسیر قرب الهی نمود پیدا خواهد کرد. به تعبیر برخی از عالمان اخلاقی این صفت باعث می‌شود که انسان تحاشی کند؛ یعنی خود را از منطقه گناه به حاشیه ببرد و حفظ نماید (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۱۱، ص ۲۶۹). نوعی ترس نیز در معنای تقوی لحاظ شده است و آن ترس از خروج از مسیر بندگی و اطاعت حق و کم‌توجهی به دین اسلام و آموزه‌های دینی در حوزه سبک زندگی اسلامی است. انسان متقی پیوسته از این‌که از مسیر خدا خارج شود هراس دارد؛ زیرا او که عاشق کمال و قرب الهی است در این صورت خود را خسارت زده و زیان‌دیده خواهد یافت» (همان، ص ۲۰۷). پس کم‌توجهی به دین اسلام و آموزه‌های دینی و تقوا در حوزه سبک زندگی اسلامی یکی از مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به شمار می‌آید که در صورت نبود دین اسلام و آموزه‌های دینی و تقوا در حوزه سبک زندگی اسلامی، جامعه و خانواده بی‌اساس و ازهم‌پاشیده می‌شود و موجب عدم رستگاری شده و شاخص سلامت خانواده را ندارد و باتقوا بودن و توجه به دین اسلام و آموزه‌های دینی در حوزه سبک زندگی اسلامی، روحیه و توانی است که از طریق تمرین انجام واجبات، ترک گناه و خودداری از لذت‌های حرام به دست می‌آید تا جامعه و خانواده به عروج الهی برسد.

ب) کم‌توجهی به اندیشه و فرهنگ اسلامی

کم‌توجهی به اندیشه و فرهنگ اسلامی، یکی دیگر از مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی محسوب می‌شود. در سیره تربیتی معصومین (ع)، توجه خاصی به اندیشه و فرهنگ اسلامی شده است. به‌عنوان مثال: یکی از رسوم و اندیشه و فرهنگ غلط عرب جاهلی این بود که نام‌های متناسب با فرهنگ بت‌پرستی را، روی

فرزندان خود می‌گذاشتند. مثل عبد مناه (بنده بت مناه)، عبود (بنده بی وَد) و اما پیامبر اکرم (ص)، نام‌های نامتناسب با فرهنگ اسلام را تغییر می‌دادند و این نام‌ها را به نام‌هایی مانند عبدالله (بنده خدا) تغییر دادند. از عبدالله بن قُـرَـط نقل شده است: «پیامبر (ص) از وی پرسید: نام تو چیست؟ گفت شیطان بن قُـرَـط (شیطان پسر قرط) پیامبر (ص) فرمودند: نه تو عبدالله بن قرط هستی» (هیثمی، ۱۴۰۸، ق، ج ۸، ص ۵۰-۵۲). روانشناسان نیز یکی از مهم‌ترین عوامل تشکیل‌دهنده‌ی شخصیت هر فرد را توجه به اندیشه و فرهنگ می‌دانند که در آن به دنیا آمده و رشد کرده است. نحوه تأثیرگذاری اندیشه و فرهنگ اسلامی به صورت غیرمستقیم و بدون اجبار و احساس اکراه است. از این رو، اندیشه و فرهنگ هر جامعه، خودبه‌خود و بدون وجود عامل خارجی خود را بر افرادی که در آن جامعه زندگی می‌کنند تحمیل می‌کند (پارسا، ۱۳۶۸، ص ۸۶). اگر آداب و رسوم ناسازگار با اندیشه و فرهنگ اسلامی، حاکمیت و رواج یابد، موجب تضعیف عقاید، باورها و ارزش‌های اسلامی می‌شود و در مقابل، اصلاح آداب و رسوم همراه با توجه به اندیشه و فرهنگ اسلامی، متناسب کردن آن با باورها و هنجارها و ارزش‌های اسلامی، موجب تقویت آن‌ها می‌شود (هندیانی، ۱۳۹۶، ص ۸۶). به عنوان مثال: جلسه‌ای را که امکان جلوگیری از اعمال خلاف دین و اندیشه و فرهنگ اسلامی در آن وجود ندارد، باید ترک گفت، زیرا این گونه اجتماعات، انسان‌ها را در جرگه مجرمین و دوزخیان قرار می‌دهد که در قرآن بدان اشاره شده است: «فِي جَنَاتٍ يَتَسَاءَلُونَ* عَنِ الْمُجْرِمِينَ* مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ* قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ* وَلَمْ نَكُ نُطْعِمِ الْمِسْكِينَ* وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ» (مدثر/ ۴۰-۴۵): در میان باغ‌ها. از یکدیگر می‌پرسند* درباره مجرمان* چه چیز شما را در آتش [سَقَر] در آورد؟* گویند، از نمازگزاران نبودیم* و بینوایان را غذا نمی‌دادیم* با هرزه دران هرزه دری می‌کردیم». در عبارت «فی جنات»، نکره آمدن جنات برای تفخیم است در کشف و جوامع فرموده: ما سَلَكَكُمْ بیان «یتساءلون» نیست بلکه نقل سؤال اهل بهشت است. یعنی اهل بهشت از یکدیگر از حال مجرمین می‌پرسند، بعضی از اهل بهشت جواب می‌دهند که ما از مجرمان سؤال کردیم که ما سَلَكَكُمْ فی سَقَر بدین طریق بین الاثنین بودن «یتساءلون» توجیه می‌شود.

در آیات ۴۳ و ۴۴ سوره مدثر اشعار می‌دارد که مجرمان مؤمن گناهکار بوده‌اند ولی آیات بعدی حاکی است که آن‌ها منکر معاد و کافر می‌باشند و نیز معلوم می‌شود که اهل بهشت و جهنم، یکدیگر را می‌بینند و گفتگو می‌کنند. دو آیه فوق نشان می‌دهد که کفار مکلف بر فروع هستند و شاید آن دو، نمونه رابطه مابین خدا و آن‌ها و خلق و آن‌ها باشد یعنی هیچ‌یک را ملاحظه نمی‌کردیم (قرشی، ۱۳۷۷ش، ج ۱۱، ص ۴۳۷). وَ كُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ وَ كُنَّا نَكْذِبُ يَوْمَ الدِّينِ حَتَّىٰ أَتَانَا الْيَقِينُ از آیه نُكَذِّبُ يَوْمَ الدِّينِ؛ (مدثر/۴۵) معلوم می‌شود که منظور از «المجرمین» کفار منکر معاد هستند. چهار عامل فوق سبب جهنم رفتن آن‌ها شده است، یقین را مرگ معنی کرده‌اند، یعنی در این چهار کار بودیم و آن‌ها را ادامه دادیم تا وقتی که مرگ ما فرا رسید، بعضی آن را معاینه مرگ و یقین به قیامت گفته‌اند» (همان، ص ۴۳۸). بنابراین جامعه همراه با توجه به اندیشه و فرهنگ اسلامی نیز با تمام رابطه و پیوندهای اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی، نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت انسان دارد و انسانی که در یک محیط اجتماعی همراه با توجه به اندیشه و فرهنگ اسلامی زندگی می‌کند، بی‌تأثیر از آن نیست، از این‌رو، نوع تعاملات سیاسی و فرهنگی جامعه، از جمله پدیده‌هایی است که تأثیر غیرقابل‌انکاری در شکل‌گیری شخصیت انسان دارد. پیازه تعامل‌ها و تفویض‌های اجتماعی و تعادل جویی، تمرین و تجربه اکتسابی را یکی از عوامل مستقیم در تحول روانی می‌داند (پیاژه، ۱۳۶۷، ص ۳۶ و ۳۵). بنابراین، متولیان تعلیم و تربیت اسلامی، باید بیش‌ازپیش، به آموزش و ترویج آداب و رسوم اسلامی همراه با اندیشه و فرهنگ اسلامی، همت گمارند تا در شخصیت افراد نفوذ کرده و در آن‌ها تغییر و تحول متناسب با فرهنگ دینی را، ایجاد نمایند. بسیاری از ناهنجاری‌های اجتماعی و کم‌توجهی به اندیشه و فرهنگ اسلامی که برخی منجر به بزهکاری‌ها و آسیب‌های اجتماعی می‌شود، تحت تأثیر خانواده است (همان، ص ۳۷). پیامبر اکرم (ص) در این باره می‌فرماید: «هر نوزادی بر فطرت الهی به دنیا می‌آید اما پدر و مادر او را به دین یهود یا مسیحیت یا زرتشتی می‌کشانند» (مجلسی، ۱۴۰۳ ه، ج ۵، ص ۱۸۷). بنابراین، خانواده محیطی است که تأثیر قابل‌توجه و نقش بسزایی در شکل‌گیری شخصیت مثبت یا منفی و توجه و کم‌توجهی به اندیشه و فرهنگ اسلامی فرد ایفا می‌کند.

ضمن این‌که چون خانواده نخستین نهاد تأثیرگذار بر فرد است، تأثیرش عمیق‌تر و ماندگارتر هست. از آنجاکه ریشه بخش مهمی از تربیت دینی و توجه به اندیشه و فرهنگ اسلامی، در خانه و خانواده است، از این‌رو، والدین می‌بایست، در زمینه مسائل تربیتی آگاه باشند. این آشنایی به والدین کمک می‌کند که در صورت تمایل، برخلاف این اصول شناخته‌شده حرکت نکنند (پیاژه، ۱۳۶۷، ص ۳۸). مراجعه اجمالی به سیره معصومان (ع) نشان می‌دهد که خود آنان، به تربیت دینی و توجه به اندیشه و فرهنگ اسلامی فرزندان خود اهمیت می‌دادند و یاران و پیروان خود را نیز به این امر سفارش می‌کردند. به‌عنوان مثال: حضرت امام سجاد (ع)، نیکو ادب کردن فرزندان، راهنمایی به‌سوی خداوند عزیز و جلیل و یاری او بر طاعت خداوند را، از حقوق فرزندان بر پدران، شمرده است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۶).

ج) کم‌توجهی به آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها

یکی از مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، کم‌توجهی به آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها است. بشر همواره در دوره حیات خود از کم و کیف تعلیم و تربیت، آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها پیگیری کرده است. تأمل و دقت در اندیشه متفکران، متألهان و عالمان تربیت نشان می‌دهد که آنان تعلیم و تربیت، آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها را مرتبط باهدف و فلسفه حیات مورد توجه قرار داده‌اند (برزگر، ۱۳۷۹، ص ۶۲). در بیانیه گام دوم در زمینه توجه به آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها و انقلاب اسلامی و نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران آمده است: «معنویت به معنی برجسته کردن آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌های معنوی از قبیل اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است و اخلاق به معنی رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راست‌گویی، شجاعت، تواضع، اعتماد به نفس و دیگر خلقیات نیکو است. معنویت و اخلاق، جهت دهنده‌ی همه‌ی حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است؛ بودن آن‌ها، محیط زندگی را حتی با کمبودهای مادی، بهشت می‌سازد و نبودن آن حتی با برخورداری مادی، جهنم می‌آفریند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷، ص ۱۲). پرسش از تعلیم و تربیت، آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها انسان و سؤال از هدف زندگی در عصر تجدد به دلیل روابط مادی انسان با طبیعت، بی‌اهمیت تلقی شده است. یکی از آثار شوم کم‌توجهی به آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها و توجه

نکردن به کار تعلیم و تربیت درست، عدم پایبندی به ارزش‌های الهی، رهاشدگی انسان به حال خود، هواپرستی و پیروی از تمایل‌های نفس و طغیانگری است. یکی از عوامل اساسی کم‌توجهی به آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها رواج طغیان و بی‌بندوباری‌هایی که قرن ما را دچار آشفتگی‌های جنون‌آمیز نموده، بی‌اعتنایی به معصیت و گناه است (جعفری تبریزی، ۱۳۷۱ ش، ج ۳، ص ۳۲۹).

نامی که بر عصر حاضر گذاشته‌اند، عصر تزلزل ارزش‌هاست که دیگر ارزش‌های اخلاقی معنی ندارد، چون ارزش‌هایی که ملاک اخلاق بود، از میان رفته است. می‌توان گفت کسانی که مادی و کم‌توجه به آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها و انقلاب اسلامی و نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران فکر می‌کنند، آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌های اخلاقی را خیلی پایین آورده‌اند. نیهیلیسم مکتبی است که به هیچ اصل و ارزش اعتقاد ندارد (مطهری، ۱۳۹۲، ص ۵۹). در تعالیم دینی، ایمان، عشق و محبت به خدا، مبنا و انگیزه ارزش‌های الهی و عمل به دستورهای الهی می‌گردد. در نتیجه، فضایل اخلاقی و توجه به آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها و انقلاب اسلامی و نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران جای رذایل و اعمال هوس‌آلود را می‌گیرد و بحران‌های اخلاقی و تربیتی از میان برمی‌خیزند؛ زیرا که در تعالیم دینی انسان از سرِ اختیار، عشق و معرفت به دستورهای الهی گردن می‌نهد و گوش انسان مؤمن به ندای وجدان، فطرت و انبیاء است، نه ندای شیطان، شهوت و لذت (همان، ص ۶۰). در بیانیه گام دوم در زمینه توجه و فاصله نگرفتن از آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها و انقلاب اسلامی و نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران آمده است: «انقلاب اسلامی همچون پدیده‌ای زنده و بارآده، همواره دارای انعطاف و آمادگی تصحیح خطاهای خویش است، اما تجدیدنظر‌پذیر و اهل انفعال نیست. به نقدها حساسیت مثبت نشان می‌دهد و آن را نعمت خدا و هشدار به صاحبان حرف‌های بی‌عمل می‌شمارد، اما به هیچ بهانه‌ای از ارزش‌هایش که بحمدالله با ایمان دینی مردم آمیخته است، فاصله نمی‌گیرد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷، ص ۴).

د) کم‌توجهی به بیانات و رهنمودهای امامین انقلاب اسلامی

یکی دیگر از مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، کم‌توجهی به بیانات و رهنمودهای امامین انقلاب اسلامی است.

رهبری فکری تحول برانگیز، در ایجاد رویکرد عملی قیام و خیزش علیه نظام سلطه، یکی از کلیدی‌ترین نقش‌ها را ایفا کرده است. انقلاب اسلامی از بدو شکل‌گیری تاکنون همواره با در نظر گرفتن مبانی، اصول، آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها و اسلامی و با توجه ویژه به اسناد بالادستی اعم از بیانات و رهنمودهای امامین انقلاب اسلامی، قانون اساسی و همواره توانسته است در مسیر تحقق آرمان‌ها و اهداف متعالی اسلامی در حرکت باشد (فرزندی، ۱۴۰۰، ص ۱) و کم‌توجهی به بیانات و رهنمودهای امامین انقلاب اسلامی از مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید به شمار می‌آید. در زمانی که نظام سلطه جهانی، سیطره فکری - فرهنگی و سیاسی - اقتصادی خود را بر جهان گسترده و تحمیل کرده بود و تمامی مکاتب جهانی در مقابل نظام سلطه استکباری به‌زانو درآمده بودند. امام خمینی (ره) توانست با راهبردهای عملی و با راهبری اسلام اصیل و تغییر نگرش نسبت به انسان و جامعه، هم در بعد نظری و هم در بعد عملی، نظام سلطه را با چالش‌های اساسی روبرو کند. (دانشیار، ۱۳۹۱، ص ۱۸). در بیانیه گام دوم در زمینه توجه به بیانات و رهنمودهای امامین انقلاب اسلامی آمده است: هیچ تجربه‌ی پیشینی و راه طی شده‌ای در برابر ما وجود نداشت. بدیهی است که قیام‌های مارکسیستی و امثال آن نمی‌توانست برای انقلابی که از متن ایمان و معرفت اسلامی پدید آمده است، الگو محسوب شود. انقلابیون اسلامی بدون سرمشق و تجربه آغاز کردند و ترکیب جمهوریت و اسلامیت و ابزارهای تشکیل و پیشرفت آن، جز با هدایت الهی و قلب نورانی و اندیشه‌ی بزرگ امام خمینی (و امام خامنه‌ای)، به دست نیامد و این نخستین درخشش انقلاب بود» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷، ص ۵). راهبردهای اساسی ایشان عبارت‌اند از: احیای اسلام به‌عنوان مکتب جامع و جهانی (احیای اسلام سیاسی)، نفی نظام غرب محور، مبارزه با اندیشه جدایی دین از سیاست، مبارزه با نظام سلطه جهانی، ابداع روز براءت از مشرکین در حج، مبارزه با صهیونیسم جهانی با ابداع روز قدس، تأکید بر وحدت اسلامی و نقش تعیین‌کننده دیگر، تداوم انقلاب اسلامی به رهبری مقام معظم رهبری هست؛ که علاوه بر ادامه راهبردهای امام، توانسته‌اند بارویکردهای جدید، نظام سلطه را با چالش‌های اساسی روبرو سازند (دانشیار، ۱۳۹۱، ص ۱۹).

ه) شبیخون فرهنگی

یکی از مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، شبیخون فرهنگی است. شناخت دشمن از ضروریات اولیه و رمز بینش هر مبارزه است و از طریق آن می‌توان بقای خود و جامعه را تضمین کرد. در طول تاریخ جوامع، تمام شکست‌ها ناشی از بی‌توجهی به دشمن بوده است (گروهی از محققان، ۱۳۹۴، ص ۱۷). در بیانیه گام دوم در زمینه شبیخون فرهنگی آمده است: «دشمنان انقلاب بانگیزه‌ای قوی، تحریف و دروغ‌پردازی دربارہی گذشته و حتی زمان حال را دنبال می‌کنند و از پول و همه‌ی ابزارها برای آن بهره می‌گیرند. رهنان فکر و عقیده و آگاهی بسیاری؛ حقیقت را از دشمن و پیاده‌نظامش نمی‌توان شنید» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷، ص ۵). امروز، قدرت‌های بزرگ با ایجاد سازمان‌ها و تشکیلات اطلاعاتی و جاسوسی و اختصاص بودجه‌های کلان برای این مراکز کوشش می‌کنند تا دشمنان بالقوه و بالفعل خود را شناسایی کنند. قبل از آنکه نقشه دشمنان کارساز شود آن‌ها را درهم شکنند و شبیخون فرهنگی زیاد است و این تشکیلات در تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی‌های اساسی این دولت‌ها نقش مهمی دارند (گروهی از محققان، ۱۳۹۴، ص ۱۸). امام علی (ع) در نهج‌البلاغه شناخت دشمن و شبیخون فرهنگی را رمز بینش می‌داند: «وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ لَنْ تَعْرِفُوا الرُّشْدَ حَتَّى تَعْرِفُوا الَّذِي تَرَكُهُ، وَلَنْ تَأْخُذُوا بِمِثَاقِ الْكِتَابِ حَتَّى تَعْرِفُوا الَّذِي نَقَضَهُ، وَلَنْ تَمَسَّكُوا بِهِ حَتَّى تَعْرِفُوا الَّذِي نَبَذَهُ؛ (سید رضی، ۱۳۷۹، خطبه ۱۴۷) و بدانید که رشد در نمی‌یابید مگر که رشد وانهادهگان را بشناسید و هرگز به کتاب خدا چنگ نمی‌زنید، مگر که فروفکننده آن را چنان‌که باید شناخته باشید.» امام بخش عظیمی از تلاش خویش را در دوره حکومت به افشاگری چهره دشمنان و شبیخون فرهنگی خودپرداخت. در شرح خطبه نوشته‌شده است: این یک اصل است که «تعرف الاشياء باضدادها» (اشیاء با اضداد خود شناخته می‌شوند) شاید بتوان گفت: اولین مرحله شناخت، توجه و رویارویی با اضداد موضوعی است که برای تحصیل شناخت مطرح شده است. البته مقصود از ضد در این مورد، معنای منطقی و فلسفی آن نیست بلکه منظور هر شیئی مغایر با موضوع است که می‌تواند در تعیین مرز و کمیت و کیفیت آن تأثیری داشته باشد. از متفکرانی که در این مرحله از شناخت (شناسایی با ضد) را قابل توجه مطرح نموده است. این مرحله را امیرالمؤمنین علیه‌السلام در جملات مورد تفسیر با این جمله و اعلموا انکم لن تعرفوا الرشد حتی تعرفوا الذی ترکہ « (و بدانید شما رشد

را نخواهید شناخت مگر اینکه کسی را که او را ترک کرده است بشناسید.) یعنی در حالات کسانی که از رشد روی‌گردان شده است، دقت کنید و در رفتارها و وضع روانی آن‌ها به بررسی بپردازید، در نتیجه خواهید دید که فقدان رشد در آنان چه اثری گذاشته است (جعفری تبریزی، ۱۳۷۱ ش، ج ۲۴، ص ۲۱۳). وقتی که کسی رشد را رها می‌کند، حق و باطل هیچ معنایی برای او ندارد، زشت و زیبا برای او مفهوم خود را از دست می‌دهند. ارزش‌ها در نزد او هیچ اعتباری ندارند. عهد و پیمان هیچ‌گونه قداستی برای او نشان نمی‌دهد. با توجه به این جریانات ضد وجدان و عقل و فطرت اولی، می‌فهمد که رشد یعنی چه؟ کسی که به نعمت عظمای رشد نائل گشته است چه هویتی پیدا کرده است. همچنین برای شناخت عمل به پیمان‌های کتاب الهی که خداوند سبحان برای تحریک انسان‌ها در مسیر (حیات معقول) و قرار دادن آنان در میدان مسابقه در خیرات و کمالات، مطرح فرموده است، نخستین قدم شناخت آن انسان‌نماهای ناپاک است که آن پیمان‌ها را شکسته و زیر پا گذاشته‌اند و در نتیجه این پیمان‌شکنی به چه سیه چال‌هایی سقوط کرده‌اند، دیگر نه چشمی در آنان مانده است که ببینند و نه گوشی که با آن بشنوند و نه عقلی که به‌وسیله آن درک کنند و نه قلب و وجدانی که به راهنمایی آن، راه رشد و کمال را پیش بگیرند» (همان، ص ۲۱۴). رهبر در بیانیه گام دوم درباره بیداری و ایستادگی مردم ایران و امام خمینی در برابر فتنه، شقاوت، توطئه و خباثت دشمن می‌فرماید: «زلزله‌ی انقلاب، فرعون‌های در بسترِ راحت آرمیده را بیدار کرد؛ دشمنی‌ها با همه‌ی شدت آغاز شد و اگر نبود قدرت عظیم ایمان و انگیزه‌ی این ملت و رهبری آسمانی و تأییدشده‌ی امام عظیم‌الشأن ما، تاب آوردن در برابر آن‌همه خصومت و شقاوت و توطئه و خباثت، امکان‌پذیر نمی‌شد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷، ص ۵).

نتیجه‌گیری

الگو سازی و شناساندن الگوی مناسب از جمله روشهای اسلام برای ارائه برنامه زندگی و ارشاد به کمالات و مقامات معنوی است اهمیت و ضرورت این تحقیق در این است که نیاز شدید جامعه امروزی به سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی که تحقیقات انجام شده در این زمینه اندک است. طرح «سبک زندگی» به عنوان توصیه‌ی هفتم حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در بیانیه‌ی گام دوم انقلاب، تفاوت محسوسی با سایر توصیه‌ها داشت؛ آن اینکه شرحی مفصلی مانند بندهای قبل ارائه نشد و تنها به خطر و زیان‌های ناشی از ترویج سبک زندگی غربی و لزوم مقابله‌ی جهادی، همه‌جانبه و هوشمندانه با آن پرداختند. از این رو، به نظر می‌رسد بحث و تبادل نظر درباره این آسیب‌شناسی، باید اولویت پیدا کند و شروع بحث‌های مفید در این باره، بهتر است با بررسی مباحث مربوط به سبک زندگی اسلامی در اندیشه و بیانات رهبر انقلاب اسلامی با تکیه بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی باشد. مهم‌ترین موانع سبک زندگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی عبارت‌اند از: کم‌توجهی به دین اسلام و آموزه‌های دینی در حوزه سبک زندگی اسلامی؛ کم‌توجهی به اندیشه و فرهنگ اسلامی؛ کم‌توجهی به آرمان‌ها، اهداف، ارزش‌ها؛ کم‌توجهی به بیانات و رهنمودهای امامین انقلاب اسلامی؛ شبیخون فرهنگی.

منابع

قرآن مجید، مترجم: ناصر مکارم شیرازی.

- ۱- برزگر، علیرضا، «عوامل استحکام خانواده در فرهنگ قرآن»، فصلنامه حضور، شماره ۳۴، دی ۱۳۷۹ ش.
- ۲- پارسا، محمد، روانشناسی رشد کودک و نوجوان، تهران: انتشارات بعثت، ۱۳۶۸.
- ۳- پیاژه، ژان، دیدگاه‌های پیاژه در گستره تحول روانی، ترجمه و گردآوری از محمود منصور و پریرخ دادستان، تهران، نشر ژرف، ۱۳۶۷.
- ۴- تاج‌بخش، احمد، تاریخ تمدن و فرهنگ ایران از اسلام تا صفویه، نوید شیراز، شیراز، ۱۳۸۱.
- ۵- جعفری تبریزی، محمدتقی، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، بنیاد نهج البلاغه، بی‌جا، ۱۳۷۱ ش.
- ۶- جوادی آملی، عبدالله، مراحل اخلاق در قرآن کریم، مرکز نشر اسراء، قم، ۱۳۸۹.
- ۷- حاجیان، ابراهیم، «نسبت هویت ملی با هویت قومی در میان اقوام ایرانی»، مجله جامعه‌شناسی ایران، ش ۳ و ۴، ۱۳۸۷.
- ۸- خامنه‌ای، علی، بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲.
- ۹- دانشیار، علیرضا، «نقش امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری در بیداری اسلامی و خیزش علیه
- ۱۰- دهخدا، علی‌اکبر، فرهنگ دهخدا، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۷ ش.
- ۱۱- سید رضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، تهران، لاهیجی، ۱۳۷۹.
- ۱۲- سیدعامری، میرحسن، «رابطه فرهنگ سازمانی با بهره‌وری در مدیران تربیت بدنی، استان‌های آذربایجان شرقی و غربی»، نشریه حرکت، ش ۳۵، بهار ۱۳۸۷.

۱۳- ضمیری، محمدرضا، «تمدن اسلامی از دیدگاه امام خمینی قدس سره»، مجله معرفت، ش ۳۸، ۱۳۸۸.

۱۴- طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات، بی تا.

۱۵- عمید، حسن، فرهنگ عمید، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۱.

۱۶- فرزندی، عباسعلی، «مروری بر معارف انقلاب اسلامی؛ گذشته، حال و آینده؛ (۱۳) انقلاب اسلامی و الهام بخشی»، وب دبیرخانه شورای برنامه ریزی مدارس علوم دینی اهل سنت، ۱۴۰۰/۰۱/۰۸.

۱۷- قربانی، زین العابدین، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، بی جا، بی تا.

۱۸- قرشی، سیدعلی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، تهران، بعثت، ۱۳۷۷.

۱۹- گروهی از محققان، «آسیب شناسی قرآن از غلبه دشمن بر مسلمانان»، پایگاه هزان، ۱۳۹۴/۰۶/۲۶.

۲۰- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحارالأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ هـ.

۲۱- محمدی، طوفان، «مشکلات شهری»، وب چشم انداز، ۱۳۹۴/۱۱/۱۰.

۲۲- مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، تهران، صدرا، ۱۳۹۲.

۲۳- معین، محمد، فرهنگ معین، امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۱ ش.

۲۴- مودودی، ابوالاعلی، الحضارة الإسلامية أسسها ومبادئها، ترجمه محمد عاصم الحداد، دار العربية للطباعة والنشر، بیروت، ۱۹۷۰.

۲۵- نظام سلطه جهانی»، مجموعه مقالات همایش نظریه بیداری اسلامی در اندیشه امام خمینی (ره) و آیت الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، ۱۳۹۱

۲۶- ولایتی، علی اکبر، پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران، مرکز اسناد و خدمات پژوهشی، تهران، ۱۳۸۴.

۲۷- _____، فرهنگ و تمدن اسلامی، دفتر نشر معارف، قم، ۱۳۸۴.

۲۸- هیثمی، نورالدین علی بن ابی بکر، مجمع الزوائد و منبع الفوائد، بیروت: انتشارات دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۸ ق.

مقالات

۱- هندیانی، عبدالله، «نقش ارزشها و هنجارهای ملی و اجتماعی در پیشگیری از تهدید نرم با رویکرد انتظامی»، فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا، دوره ۲، شماره ۴، شماره پیاپی ۴، تابستان ۱۳۹۶.

نرم افزارها

۱- نرم افزار به سوی نور، مرکز اطلاع رسانی غدیر، ۱۳۹۳ ش.

۲- نرم افزار حدیث ولایت، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۵ ش.